

Peter Uldalls rejse i 1788

af Michael Märcher

Peter Uldall (fig. 1) blev født i Assens i 1743 og døde i 1798 af et slagtilfælde i København. Efter teologiske og juridiske studier blev han en markant jurist i København. Efter Struensee-intermezzoet og regeringsforandringen i 1772 blev han beskikket som forsvarer for både dronning Caroline Mathilde (1751-75, fig. 2) og Johann Friedrich Struensee (1737-72). Struensee var livlæge for den sindssyge kong Christian den Syvende (1766-1808). Det lykkedes Struensee at opnå stort set uindskrænket magt som geheimekabinetminister i løbet af 1770-71. Han blev kuppet og arresteret i januar 1772. Han blev blandt andet anklaget for sit flerårige intime forhold til dronningen. Struensee blev henrettet i april 1772 og lagt på hjul og støjle. Dronningen tilstod forholdet til Struensee, hvorefter ægteskabet med kongen blev ophævet, og hun blev sendt til Celle, som ligger lidt nordøst for Hannover. Trods sagernes udfald blev det Uldalls gennembrud som advokat. Han var 1783-89 generalfiskal, det vil sige Danmarks øverste statsanklager. Fra 1788 var han viceborgmester i København. Han blev i 1772 gift med Anthonette Hansen (1739-1804), hvis foretagsomme far blandt andet ejede godset Frydendal (Torbenfeldt) ved Mørkøv i Vestsjælland.¹

I 1914 blev *Efterladte Optegnelser af Generalfiskal Peter Uldall: Dronning Mathildes Defensor* udgivet som bind 21 i serien *Memoirer og Breve af Julius Clausen* (1868-1951) og Peter Frederik Rist (1844-1926).² Værket indeholder blandt andet en udgivelse af Uldalls rejsebeskrivelse fra 1788, hvor han sammen med sin kone rejste fra København for "at gennemgaa en Badekur ved det meget mondæne Badested Pyrmont i Waldeck" (s. X) og tilbage til København igen. Pyrmont ligger mellem Bielefeld og Hildesheim. "Pyrmont i Fyrstendømmet Waldeck var paa den

Tid og længe efter [det] mest besøgte af alle Badesteder. Egnen var smuk, og Stedets Jern- og Kogsaltkilder havde et udbredt Ry." (s. 83). Uldalls rejse varede fra den 9. juni 1788 til den 22. september 1788.

Der er flere møntrelaterede optegnelser i Uldalls rejseberetning. Beretningen er i møntmæssig sammenhæng især interessant, fordi rejsen fandt sted på samme tid som gennemførelsen af den store speciereform i 1788 i hertugdømmerne Slesvig og Holsten, herskabet Pinneberg, grevskabet Rantzau og byen Altona (fig. 3). Forordningen af 29. februar 1788 angav, at *Den ny speciemønt sættes i cirkulation den 1. april 1788, og møntreformen skal være fuldt indført med udgangen af september 1788*. Reformen betød blandt andet, at en nyoprettet Speciebank skulle udstede speciedaler, og at værdiforholdet mellem specie- og kurantmønt blev fastsat til 100:125. Ved speciemøntfoden skulle en mark (233,855 gram) rent sølv udmøntes til 9,250 daler, mens en mark rent sølv ved den ringere kurantmøntfod skulle udmøntes til 11,333 daler. Det teoretiske forhold for hovedmønten var således 9,25:11,333, altså cirka 100:122,5. Det er her ikke stedet at komme ind på fastsættelsen af forholdet 100:125, der i øvrigt er belyst i den eksisterende litteratur.³

Til gennemførelsen af reformen skulle der i første omgang udmøntes 500.000 rigsdaler i købermønt og sølv mønt med lave pålydender til det almindelige omløb samt 600.000 rigsdaler i 1, ²/₃ og ¹/₃ speciedalere til Speciebankens sølvfond. Udmøntningerne til reformen startede i slutningen af 1786, men tog først for alvor fart i 1787. I midten af 1788 var de første store udmøntninger til hertugdømmernes nye møntvæsen tilendebragte, hvorefter der i højere grad fokuseredes på produktion af enkelte mønttyper især 1 speciedalere.

Fig. 1: Peter Uldall. Maleri udført af Jens Juel (1745-1802). Illustration fra *Efterladte Optegnelser af Generalfiskal P. Uldall. Dronning Caroline Mathildes Defensor*. Bind XXI i serien *Memoirer og Breve*. Udgivet af P. Clausen & P.Fr. Rist i 1914.

Fig. 2: Forside af medalje til dronning Caroline Mathildes kroning den 1. maj 1767. Fremstillet på Mønten i København med stempler graveret af medaljøren Johan Henrik Wolff (1727-88). Galster 510. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.²⁶

Der var ikke ressourcer til samtidigt også at gennemføre reformen i kongerigerne Danmark og Norge. Hertugdømmerne var blandt andet udvalgt, fordi de lå nærmest pengemarkedet i Hamborg og havde den største cirkulation af kurantmønt, da kurantsedlerne ikke var tvunget betalingsmiddel i hertugdømmerne. Derfor var kurserne (kurserne på dansk valuta i forhold til banco – se nedenfor) i Hamborg/internationalt i højere grad påvirket af omløbet i hertugdømmerne end af omløbet i kongerigerne. I 1791 blev speciemøntfoden forsøgt indført i kongerigerne. Alligevel var hertugdømmerne og kongerigerne valutarisk adskilt. Derved undgik hertugdømmerne inflationen i kongerigerne, som var medvirkende årsag til statsbankerotten i 1813. Problemerne i kongerigerne var blandt andet, at den i 1791 oprettede Speciebank i København var et privat aktieselskab, hvis seddeludstedelse var baseret på aktiekapital. 1791-reformen krævede derfor ikke nogen omfattende produktion af mønt. Speciebanken i Altona var i modsætning dertil en statsinstitution, hvis

seddeludstedelse var baseret på en sølvfond af speciemønt, hvorfor 1788-reformen krævede store udmøntninger. Begge pengereformer fik stor betydning for Mønterne.⁴

Her nedenfor gengives de møntrelaterede optegnelser fra Uldalls rejseberetning efter udgivernes læsning, men uden deres kursivering og gode noter. Korte optegnelser om f.eks. drikkepenge eller formuer samt oplysninger om kreditbreve eller enkelte kursangivelser er ikke medtaget. Optegnelserne indeholder adskillige iagttagelser i forhold til datidens pengevæsen, hvoraf ikke alle umiddelbart let lader sig gennemskue. Derfor er optegnelserne forsynet med flere uddybende noter, hvortil der henvises for yderligere forklaringer. Generelt må der dog gøres opmærksom på, at der på børsen i Hamborg blev fastsat kurser på blandt andet danske mønter og sedler i forhold til banco (regnemønten Hamborgsk Bancodaler).⁵ Hamborg var datidens vigtigste penge- og ædelmetalmarked for den danske konges rige. Det var primært på markedet i Hamborg, at rigets regering

kunne forsøge at påvirke kurserne på rigets valuta. I Hamborg kunne forskellige mønter, sedler, ædelmetal, værdipapirer etc. handles i forhold til hinanden.

Uldalls rejse

Uldall rejste sammen med sin kone fra København den 9. juni 1788 over blandt andet Korsør, Nyborg, Odense, Assens (Uldalls fødeby), Haderslev, Aabenraa, Flensborg, Eckernförde, Kiel og ankom den 22. juni til Hamborg. “Den 23. Junii gik vi til Dherr Schram & Kerstens⁶, som vare mine Bankierer, og udtog i deres Krambod, hvad vi behøvede til Klæder og deslige. ... [Efter frokost] gik jeg hen til Kerstens for at gjøre min Omsætning af Penge. Jeg erfarede da, at vore danske Ducater⁷ vare 3 Procent bedre end vort grove Courant⁸, hvilket i Stedet for at Myntfoden burde være 23¼ mod Banco – eller saa omtrent – nu stod paa 29¼ Procent, hvilken Forskiel reiser sig af, at det eene Myntstykke ei er slaet af samme Gehalt eller Størrelse som det andet, og at det gode derfor er bleven saa længe kippet og vippet, indtil det blev ligesaa ringe som det sletteste.⁹ Toskillinger stode paa 32 Procent mod Banco, og Banco-Sedler [sedler lydende på banco] tabte mod Courant 1½.¹⁰ Saa lavt vare vi bragt ved ufornuftige Foretagender og slet Huusholdning. Som en Anekdote fortæner det vist nok at bevares, at paa samme Tiid Geheimeraad, Grev Ernst Schimmelmänn [fig. 4] blev Finantz-Minister, nemlig ved Revolutionen 1784, saae hans Frue sig nødt til at tage hans private Æconomie fra ham, efterdi han ødelagde sig. Ikke at Danmarks Ulykke dog reiser sig fra ham, thi først Geheimeraad Ahlfeldt [Cai Vilhelm Ahlfeldt (1753-1838)] og siden Skatmesteren Grev Schimmelmänn [Heinrich Carl Schimmelmänn (1724-82)], Ernst’s Fader, var de egentlige Ophavsmænd, men at han dog har traadt i deres Fodspor ved urimelige og skadelige Foretagender. Derhen høre Canal-Compagniets¹¹ Vedblivelse, det Vestindiske og det Østasiatiske Compagnies Interessenters Udløsning foretaget af Kongen med Landets Penge, det hollandske Laans¹²

Udløsning paa Kongens vestindiske Øer, den Altonaiske Specie-Banks Oprettelse etc.” (s. 69-71).

Fra Hamborg tog Uldall den 24. juni til Altona, hvor han blandt andet besøgte medlem af Kommercekollegiet i Altona justitsråd Conrad Mathiesen (1722/23-89), som var interesseret i pengeforhold. “Ved Samtale om vore politiske Anliggender troede han, at den Altonaiske Specie-Bank ei alleene var en daarlig, men endog en skadelig Indretning. Han taledede om, at Altona ei nød den tilbørlige Understøttelse mod Hamborg, og besværede sig at den danske Minister i Hamborg, Kammerherre Grev Schimmelmänn [Frederik Joseph Schimmelmänn (1754-1800)] dirigeredes ved Legationsraad Kunad [Christian August Kunath], hvis Døttre vare gifte med to Hamborgere, hvoraf den eene ved Navn, om jeg husker ret, Ritter, var Senator i Hamborg.” (s. 72f.). Tilbage i Hamborg besøgte Uldall den 27. juni amtmand i Segeberg konferensråd Andreas Schumacher (1726-90). “Han sagde mig, der kunne regnes at circulere 3 Millioner courant i Fyrstendømmerne, hvorimod der ei var slagen til at indløse samme uden 600000 Specie-Rigsdaler. Resten skulde da ventelig skee ved Specie-Sedler, men at det vilde blive ugjorligt; at man havde giort Forestillinger derom, men blot faaet det Svar: qu’on avoit pourvu à tout [at man havde sørget for alt].” (s. 75).

Fra Hamborg rejste parret over blandt andet Harburg, Celle, Hannover, Hameln og ankom den 30. juni til Pymont, hvorfra de igen rejste en måned senere den 29. juli med retning mod Kassel. De ankom dertil den 30. juli, og “Den 4. August var jeg paa Museo for at tage Afskeed fra Regieringsraad Schmincke [museumsdirektør og bibliotekar Friedrich Christoph Schmincke (1724-95)]. Han viiste mig ved den Leilighed Mynt-Cabinettet nøiere, og da jeg just havde en ostindiansk Guld-Rupie, en Specie-Rigsdaler af Christian IV og en dito af Christian V hos mig, som ei vare der, saa bad jeg ham antage dem til en Erinding, da det var saa ringe at præsentere som Tilvæxt

Fig. 3: Eksempler på mønter fremstillet ca. 1787-88 til reformen. Af de ni mønttyper er de syv i sølv, mens 1 sechsling og 1 dreiling er kobbermønter (side 59). Hede 39-47. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

Fig. 3 (fortsat)

for Cabinetet.¹³ Han sagde at ville tage derimod paa Musei Vegne og bad mig forsikre vor værdige P. F. Suhm [fig.5] om hans Hengivenhed.” (s. 115f.).

Parret opholdt sig i Göttingen den 5.-8. august, og Uldall nåede blandt andet at besøge August Ludvig von Schlözer (1735-1809), der var professor i statistik og historie. “Jeg talede med Schlözer ... Om Calonnes Forsvarsskrift¹⁴, som mig syntes var temmelig overbevisende, men Schlözer troede dog, at han havde feilet i at tilstaae Mynt-Directeurerne et for sterkt Remede i Udmyntningen af Louisd’orerne.” (s. 120). Remedium er den tilladte afvigelse fra – over eller under – den i møntlovgivningen foreskrevne brutto- og/eller finvægt.

Fig. 4: Heinrich Ernst Schimmelmann (1747-1831) blev i 1784 finansminister og i 1788 statsminister. Han var gift med Charlotte Schubart (1757-1816). Maleri udført 1789 af Erik Pauelsen (1749-90). Elefantordenens bryststjerne er tilføjet senere. Stiftung Schloss Ahrensburg/Jahrbuch Alsterverein. Beskåret.

Holsten

Fra Göttingen gik turen over blandt andet Braunschweig til Celle, hvor dronning Caroline Mathilde lå begravet. Fra Celle rejste parret over Harburg, og de ankom den 17. august til Hamborg. “Den 18. August var jeg om Formiddagen ude for at købe Adskilligt. Om Eftermiddagen toge vi til Altona for at gjøre vore Visiter der. Hos Justitsraad Mathiesen fortalte man mig, at Kongen havde tilladt Undersaatterne i Hertugdømmerne, at de i Kiøbstæderne af nogen Betydenhed kunde omsætte deres grove Courant mod Species-Mynten paa den maade, at de for 128 Rdlr. Courant fik 10[0] Rdlr. Specie. Derved og [ved] et strengt Forbud, at Compagnie-Chefferne ei, som hidtil var skeet, maatte betale de

Fig. 5: Forside af medalje til ære for historikeren og numismatikeren P.F. Suhm (1728-98). Fremstillet i 1797 på Mønten i København med stemples grave-ret af medaljøren Daniel Jensen Adzer (1731-1808). Galster 500. Den kgl. Mønt- og Medaillesamling, Nationalmuseet.

Militære i Courant, og sende Specie-Pengene til Hamborg med en Fordeel af 6 Procent, var endeel af de nye Penge kommen i Roulance, og man troede, at Sagen skulde og paa den Maade kunde sættes igiennem. Banken bytter ei fulde[,] $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{3}$ Specier imod den mindre Specie-Mynt, da den sidste er ringere og kun en Scheide-Mynt¹⁵ ...

Den 19. August toge vi til Poppenbüttel [cirka 15 km nordøst for Altona] for at see det nye der for Specierne giorte Mynt-Anlæg¹⁶ ... Stedet har været et Kobberverk¹⁷, drevet ved Hielp af et der løbende Vand, og dette har ti-ent til Paaskud at påbinde Kongen det for den skamlige Priis af 40000 Rdlr., der vist er 50 Procent meere end det er værd, da Bygningen er af ringe Betydenhed, og den tilliggende Grund, som overalt til en Mynt kunde undværes, slet. Har den forrige Eier, Olde¹⁸, derfor, som her aabenlyst siges, skyldt Skatme-ster Schimmelmans Arvinger 30000 Rdlr., hvilke formedelst dette Salg ere blevne betalte, fortiener Finantzministeren, Grev Schimmelmann vist ikke det Navn af en uegennyttig Mand, hvilket jeg dog troede, han hidtil for-

tiende. Nu skeer Udmyntningen ikke eengang her, men i Altona. Den Nytte, dette Sted gjør, er altsaa kun, at man her smelter Sølv et [fig. 6] ... Der behøves kun liden Forstand til at begribe Daarligheden af et saadant Anlæg, helst der allerede i Altona vare alle Mynt-Anstalter, som udfordredes, og dersom man ikke endelig for Skams Skyld vil vedblive fremdeeles i samme Tour, varer det vistnok ikke længe før man foranstalter Smeltningen og Valsningen i Altona; da man vil see, hvad Kongen og Landet vil faa igjen for de 40000 Rdlr. og de imidlertid paa Stedet giorte Bekostninger.” (s. 151-53). Uldall fik ret i, at smeltningen og valsningen ville blive flyttet til Altona. Møntproduktionen i Poppenbüttel stoppede i starten af 1789. Det skyldtes primært, at der i slutningen af 1788 var sket det uheldige, at “Man i Poppenbüttel nu ikke længere kan komme fort med Waltzningen af Mangel paa Vand”¹⁹. Derfor blev der lukket ned for valsningen i Poppenbüttel. I Poppenbüttel blev den igangværende udmøntning færdiggjort i februar 1789. Det blev den sidste udmøntning i Poppenbüttel. Vandmangel havde hele tiden været en risikofaktor og for eksempel i august 1787 forsinket udmøntningerne flere uger. Hvis ikke forpagteren H.C. Olde var død i 1789, var der muligvis senere igen kommet gang i møntproduktionen i Poppenbüttel.²⁰

Tilbage i Hamborg var parret flere gange sammen med blandt andre grevinde Bentinck (1715-1800, grevinde Charlotte Sophie af Aldenburg), der var enke efter den hollandske grev Wilhelm af Bentinck (1704-74).²¹ Hun havde på rejser skabt sig en betydelig samling af antikke mønter. “Den 21. August. Frue Grevinde Bentinck sendte mig i Dag Cataloguet²² over hendes Medailler” (s. 154). Den 23. august forlod parret Hamborg for at drage til godset Sierhagen øst for Eutin. På vej dertil besøgte de tidligere omtalte amtmand Schumacher, “som endnu ei vidste af den Foranstaltning, at Kongen vilde indvexle Courant-Mynten med Species.” (s. 155). På Sierhagen talte Uldall med gehejmeråd Wolf Heinrich von Thienen (1721-1809), som ejede

Fig. 6: Mølledammen foran sølvsmelteanlægget i Poppenbüttel (se note 17). Få meter derfra munder dammen ud i floden Alsteren. Dammen, også kaldet Silberteich, dannes af den opdæmmede biflod Mellingbek. Kridttegning fra 1820'erne af Christian Morgenstern (1805-67). Museum für Hamburgische Geschichte/Jahrbuch Alsterverein.

godset. “Geheimeraaden vidste heller intet af, at Kongen vilde indløse Courant-Mynten; derimod forsikrede han, at Quart-Procent-Skattens²³ Indførsel i en Deel af Holsteen, som før ei havde været kongelig [i 1773 havde den danske konge overtaget de hidtil gottorpske dele af Holsten], og denne Forandring af Mynten, havde giort en høist skadelig Sensation i Fyrstendømmerne, da enhver søgte at bringe sine Capitaler ud af Landet for at have samme i Sikkerhed og Roelighed. Derfor vare Jordegodserne i det Holsteenske noget faldne og derimod i det Mecklenborgske saaledes stegne, at det var siældent noget Gods, der var at faae.” (s. 156).

Fra Sierhagen tog parret over blandt andet

Pløn til Kiel, hvor “Den 6. Sept. besøgte jeg Justitsraad Ihlen og Frue. Han berettede mig at have Kommissionen at indvexle Courant-Mynten med Species-Mynten saaledes, at for 128 Dlr. Grov Courant betaales 100-Species i fulde Specier, $\frac{2}{3}$ og $\frac{1}{3}$ Dalere. Han tilstod den mindre Mynt at være slettere, men han sagde tillige, hans Ordre var, ikke at paa-tvinge nogen enten samme eller Banco-Sedler, og at man havde erklæret, han skulde faae saa meget Specie-Mynt, som han kun behøvede eller forlangede til Indvexlingen.” (s. 163). Derfra gik det blandt andet over Eckernförde. “Den 9. Sept. Kl. $5\frac{3}{4}$ om Morgenen reiste [vi] til Apenrade [Aabenraa] ... Kl. $11\frac{3}{4}$ gik jeg derfra til Hadersleb ... Jeg blev meget forun-

dret over i det heele Slesvigske, men især i Haderslew, at høre de bittreste klager over, at der ingen Sølvmynt var, ja, at man end ikke kunde faae en Bancoseddel byttet mod den elendige Kobbermynt ringere end med Tab af 4 à 6 Sk. Dette stikker besynderlig af mod Holsteen, hvor man ei seer andet end grov Courant, fordi man ei der kan paatvinge Folk Banco-Sedler eller slet Mynt. Den samme Klage over Mangel paa Mynt var og i Fyen, da jeg siden efter kom der.” (s. 167f.).

Derefter gik det for alvor mod København ad nogenlunde samme vej som på udrejsen. Den 17. september “Kl. 10 reiste vi til Antworskow Slot, hvor vi spiieste til Middag hos Finantzraad Koës [Georg Ditlev Frederik Koës (1731-1804)] ... Koës bekræftede ved egen Eftersøgning, at den nye Species-Mynt ei var forfærdiget med den Nøiagtighed, som vel var at ønske, thi han havde ladet komme deraf for 26 Rdlr. og havde ved Efterveining fundet, at skjønt den i Partie holdt sin Vægt, var det eene Stykke dog ei som det andet, men snart vægtigere, snart ringere, saa at endog paa et Stykke havde manglet 10 Es [cirka 0,537 gram.]. Det er deraf klart, at den, naar den skulde courseres som Mynt, vil være yderst udsat for Kippen og Vippen.” (175f.).

Efter ophold i Ringsted var parret den 19.-21. september på herregården Lindholm vest for Roskilde. “Af dem fra Roeskilde, som kom til Lindholm, erfarede vi i Henseende til Geheimeraad Grev Ernst Schimmelmans Udnævnelse til Stats-Minister, som nylig var skeet, og hans Glemsomhed, den Anekdoter, at da Kron-Prindsen i Junio reiste til Norge, skulde han have 24000 Rdlr. med sig til Reise-Penge²⁴. Schimmelmann modtog dem om Formiddagen hos Justitzraad Ryge [Immanuel Christian Ryge (1734-1821)], tog dem i sin Vogn, kiorte til Kronprindsen, tog Afskeed fra ham og hans Marskalk, men taleder intet om Pengene. Om Aftenen, da Prindsen vilde af sted, sagde man ham, at der ingen Penge endnu vare komne. Han maatte da sende Bud til Ryge, som sagde, at Schimmelmann havde faaet dem, og siden til Schimmelmann, som

vel erindrede sig at have bekommet dem, men ei vidste, hvor de vare afblevne. Endelig fandt man paa at søge i hans Vogn og fandt til Lykke der Pengene liggende.”²⁵ (s. 178f.)

Den 22. september 1788 var Uldall “endelig, Gud ske Lov! frisk og sund tilbage i Kiøbenhavn.” (s. 179).

¹ Claus Bjørn: Uldall, Peter i *Dansk Biografisk Leksikon*, (red.: Sv. Cedergreen Bech), bd. XI, 1984, København, 132f. Ang. dronning Caroline Mathilde i perioden efter 1772 og opholdet i Celle, se Harald Jørgensen: *The Unfortunate Queen Caroline Mathilda's Last Years 1772-75*, København, 1989. Værket er en udvidet engelsk udgave af Harald Jørgensen: Den ulykkelige dronning Caroline Mathildes sidste leveår 1772-75, *Personalthistorisk tidsskrift*, 1986-87, vol. 106-107, 95-155.

² Værket er fotografisk genoptrykt i 1969 af August Bangs Forlag i København. Mange tak til Mathias Hattendorff (Hamburg) for hjælp i forbindelse med blandt andet fig. 4 og 6 samt for henvisning til Uldalls besøg i Poppenbüttel, hvilket har foranlediget denne udgivelse. Apropos rejsebeskrivelser og Poppenbüttel er der i nyeste årgang af *Jahrbuch des Alstervereins* en spændende artikel om den danske digter Jens Baggesen (1764-1826). Artiklen fokuserer på Baggesens rejse til og ophold i Holsten, især Poppenbüttel, i 1787 og 1789. Se Mathias Hattendorff: *Aufbruch in die Welt: Die ersten Reisen des jungen Baggesen, Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 2008, 9-76. Dertil hører Jens Baggesen: *Die Reise an der Welt Ende*, oversat af Carl Friedrich Cramer, bemærkninger af Mathias Hattendorff, *Jahrbuch des Alstervereins*, Hamburg, 2008, 77-91.

³ Se f.eks. J. Wilcke: *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler 1788-1845*, København 1929, 21.

⁴ J. Wilcke: *Specie-, Kurant- og Rigsbankdaler 1788-1845*, 1929, København, 17ff.; Erling Olsen: *Danmarks økonomiske historie siden 1750*, 1962, København, 244ff.; Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*, bd. 1, 1968, Aarhus, 171ff.; Erik Hoffmeyer m.fl. (red.): *Dansk Pengehistorie*, bd. 3, 1968, København, 191; Michael Märcher, upublicerede undersøgelser.

⁵ Regnemønten Hamborgsk Bancodaler var baseret på en møntfod, der svarede til speciemøntfoden, altså 9,250 daler på en mark rent sølv.

- 6 Det hamborgske købmandsfirmas Schramm & Kerstens var betydeligt og leverede blandt andet til det danske hof. Firmaet er ligesom blandt andet Uldall omtalt i Mathias Hattendorff: *Ihr „Wesen ist frey und ungezwungen und es scheint, dass Sie die genirte Lebens Arth nicht liebet“ – Caroline Mathilde og Johann Friedrich Struensee, i Juliane Schmieglitz-Otten & Norbert Steinau (red.): Von Kopenhagen nach Celle. Das kurze Leben einer Königin. Caroline Mathilde 1751-1775.* 2001. 27-70. Om firmaet, se Percy Ernst Schramm: *Neun Generationen. Dreihundert Jahre deutscher „Kulturgeschichte“ im Lichte der Schicksale einer Hamburger Bürgerfamilie (1648-1948)*, 1963, Göttingen, bind 1, 175ff. og 257ff.
- 7 Med danske dukater mente Uldall utvivlsomt kurantdukater f.eks. Hede 4, Christian den Syvende. En kurantdukat havde pålydende 12 mark, hvilket var lig 2 daler. Om kurantdukater og f.eks. Bolle Willum Luxdorps (1716-88) om tale af kurantdukater som dukater, se Axel Ernst: *Kurantdukaten – en dansk dukat, Numismatiske Meddelelender XXX*, 1965, Stockholm, 148-158.
- 8 Med dansk grov kurant menes mønter (større sølv mønter) udmøntet efter kurantmøntfoden som hovedmønt, altså som nævnt 11,333 daler på hver mark rent sølv.
- 9 Kippen og Vippen er den fremgangsmåde, hvor en person med henblik på økonomisk gevinst med en vægt (Vippen) udsøger (Kippen) de tungeste mønter i cirkulationen. Det vil sige beholder eller indsmelter mønterne med størst sølvindhold og udgiver mønterne med mindst sølvindhold. Datidens møntproduktionsteknik og remedium (se hovedteksten side 59) betød, at de enkelte mønters vægt og lodighed kunne variere, hvorfor Kippen og Vippen kunne være økonomisk rentabelt.
- 10 2 skillingerne (Hede 33) var udmøntet til 12 daler per mark rent sølv, så deres teoretiske forhold til bancodaler var 9,25:12, altså knap 100:130. Det er næppe overraskende, at 2 skillingerne som småskillemønt stod et par point under den teoretiske kurs i forhold til dalere. Man kan også pege på, at sporene fra 1760-70'erne angående 2 skillinger måske stadig skræmte. Den meget ringe 2 skilling med årstal 1761 var udmøntet til så meget som 16,927 daler på en mark rent sølv, og var da også i 1775 reduceret i værdi med 33 % (så 3 stk. kun svarede til 4 skilling) og indkaldt.
- 11 “Det danske, norske, slesvigske og holstenske Handels- og kanalkompagni blev oprettet som et privat interessentskab ved kgl. oktroy 10.5.1782. Planen med kompagniet var, at det især skulle udnytte de handelsmuligheder, som ville opstå med den umiddelbart forestående åbning af Ejderkanalen mellem Nord- og Østersøen. Kompagniet var et produkt af den korte højkonjunktur under Den amerikanske frihedskrig, og allerede ved kgl. resolution 8.9.1784 måtte staten indløse dets interessenter og overtage dets aktier. Kompagniet ophævedes ved kgl. resolution 28.5.1788 og afvikledes under tilsyn af en realisationskommission i tiden derefter.” Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidler til dets benyttelse I*, bd. 2, 1983, København, 567.
- 12 Om den udenlandske statsgæld og lån optaget i Holland, se Hans Chr. Johansen: *Dansk økonomisk politik i årene efter 1784*, bd. 1, 1968, Aarhus, 106ff.
- 13 Det omtalte møntkabinet og museum må være den samling, der tilhørte landgreve Wilhelm IX (1785-1821) af Hessen-Kassel. Tak til Wolfgang Böhm (Kassel) for information om datidige møntsamlinger i Kassel.
- 14 “Den franske Finansminister Charles Alexandre de Colonne (1734-1802) havde paa alle Maader søgt at skaffe Midler tilveje til Hoffets udgifter. Han opnaaede kun, at alle vendte sig imod ham, og han blev landsforvist [i april] 1787.” (s. 120). Calonnes forsvarsskrift må hentyde til den tale/rapport (på engelsk kaldet *The speech delivered, by the order and in the presence of the King, in the Assembly of the Notables, held at Versailles the 22d of February, 1787*), som Calonne publicerede i 1787.
- 15 Skillemønt. Det er teoretisk set en ukorrekt opfattelse af $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{12}$ og $\frac{1}{24}$ speciedalerne (Hede 42-44), såfremt skillemønt forstås som mønter udmøntet efter en ringere møntfod end hovedmønten. Som deres pålydende også indikerer, så var de tre mønttyper ikke skillemønter. De var udmøntet efter speciemøntfoden – altså som hovedmønt. Deres lodighed var dog af størrelsesmæssige hensyn lavere end de større speciemønters, nemlig henholdsvis 687, 500 og 375 ‰, mens $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{12}$ og $\frac{1}{24}$ speciedalerne (Hede 39-41) var 14 lodige (875 ‰). Holger Hede: *Danmarks og Norges Mønter 1541 1814 1977*, 1978, 3. udg., København. Småmønterne cirkulerede desuden mere intensivt end de større mønter, og blev derfor mere slidte. Det kan have ansporet til mistro overfor dem.
- 16 Om møntproduktionen i Poppenbüttel se Michael Märcher: *Stjerner fra 1788, Numismatisk Rapport*, 2006, København, 9-13.
- 17 Anlæggene i Poppenbüttel lå ved floden Alsteren og bestod ikke blot af et kobberværk. Der var to anlæg. Foruden kobbermøllen var der et betyde-

- ligt sølvsmelteanlæg (fig. 6), som Altonamønten indtil omkring 1810-20 havde stor glæde af i forbindelse med f.eks. sølvraffinerings og indvin-
ding af ædelmetal fra produktionsrester. Michael Märcher, upublicerede undersøgelser.
- ¹⁸ Forretningsmanden Hans Christian Olde (1727-89) solgte i 1786 anlæggene i Poppenbüttel til den danske stat. Han havde ejet dem siden 1765 og blandt andet derfra leveret millionvis af kobberblanketter til Mønten i Altona. Olde forpagtede anlæggene og Mønten i Altona 1786-89. Se mere om Olde samt henvisninger i Mathias Hattendorff: *Aufbruch in die Welt: Die ersten Reisen des jungen Baggesen, Jahrbuch des Alstervereins*, Hamborg, 2008, 9-76 og Michael Märcher: *Presser og prægestempler – produktionsproblemer på Mønten i Kongsberg 1776, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 2008, København, s. 67 note 45.
- ¹⁹ Rigsarkivet, Den kgl. Mønt, Mønten i København, Indkomne breve fra Mønten i Altona og Poppenbüttel, 1788-91, 4/11-1788.
- ²⁰ Michael Märcher, upublicerede undersøgelser.
- ²¹ Ligesom adskillige andre danskere er Uldall nævnt i grevindens adressebog. Se Aubrey Le Blond: *Charlotte Sophie Countess Bentinck: Her Life and Times, 1715-1800*. I-II. 1912, London.
- ²² P. van Damme: *Catalogue D'une Collection de Medailles Antiques, faite par la Csse Douair. de Bentinck, née Csse D'Aldenburg, Dame de Varel, Kniephausen et Doorwerth*, I-II, 1787, Amsterdam. Uldall fik muligvis ikke supplementsbindet: P. van Damme: *Supplément aux Catalogue D'une Collection de Medailles Antiques, faite par la Csse Douair. de Bentinck, née Csse D'Aldenburg, Dame de Varel, Kniephausen et Doorwerth*, 1788, Amsterdam.
- ²³ "skat på ¼ % af værdien af forskellige former for formue, bl.a. rentebærende lån mod pant i fast ejendom. Skatten blev praktiseret i Danmark 1768-1809." Jørn Lund (red.): *Den Store Danske Encyklopædi*, bd. 11, 1998, København, 425.
- ²⁴ Der er her tale om 'almindelige' dalere, og ikke om Rejsedalere 1788 (Hede 25), som der i maj-juli 1788 blev udmøntet 5.001 stk. af i Poppenbüttel.
- ²⁵ Anekdoten findes også hos Georg Galster: *Rejsedalere, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1937, 325-28 og Jørgen Sømø: *Rejsedalere 1788*, [2000], <http://www.glad-saxegymnasium.dk/2/soemod/rejs1788.htm> per 12/3-2009.
- ²⁶ Georg Galster: *Danske og Norske Medailler og Jetons ca. 1533 – ca. 1788*, 1936, København. Se Axel Ernst: *Dronning Caroline Mathildes Kroningsmedaille 1767, Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad*, 1953, København, 133f.